

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

Жанна Ананко

ПЕТЛЮРІВСЬКИЙ СОТНИК, ДИРЕКТОР ШКОЛИ І ВЧИТЕЛЬ ІВАН ЮРЧЕНКО

„...нехай ця стежечка на Батьківщину буде йому квіткою на могилу, символом духовного єднання з колегами...“

(З листа дружини, української письменниці
Валентини Юрченко від 14 листопада 1997 р.)

У січні і лютому 1919 року під особистим командуванням Симона Петлюри Армія УНР боронила чернігівську землю від наступу російсько-більшовицьких загарбників. У ніч з 31 січня на 1 лютого 1919 року українські частини, що включали кінний полк «Курінь Смерті» разом з двома піхотними полками і Сердюцькою дивізією, в районі Великої Димерки – Броварів перейшли у контрнаступ і завдали потужного флангового удару 1-му Богунському полку, очолюваному М. О. Щорсом.

Командування однією з сотень Армії УНР, що спинала на деякий час російсько-більшовицький наступ, здійснював сотник Іван Юрченко. Ось як він згадує про це: «Незабаром моя сотня вже на Чернігівщині — проти неї дві большевицькі дивізії — Таращанська і резервна Богунська; вогнева завіса гармат і кулеметів «пришиває» до землі, але разом з кураєм Січових Стрільців Кучабського, наелектризовані, з вигуками «Слава!» розбиваємо таращанців...».

Іван Демидович Юрченко народився 24 липня 1887 р. у с. Мельниківці на Вінничині: його прадід загинув у бою з турецькими загарбниками на Херсощині, а прабабу турки забрали в ясир, залишивши п'ятеро круглих сиріт, серед яких був і дід Івана Юрченка — Онисько. Демид був найстаршим серед шести дітей Онисима і на цій підставі успадкував садибу з хатою, зведеною дідовими руками. У родині Деміда Юрченка було восьмеро дітей, але двоє померли. Залишилось двоє хлопців і четверо дівчат. Старшим сином був Іван.

Родина жила бідно: взимку дітей не випускали на вулицю, бо не було теплого одягу.

Незважаючи на це, у 1914 році Іван Юрченко закінчив учительську семінарію і успішно витримав іспити на звання народного вчителя. Сімнадцятирічним юнаком він вирішує працювати тільки у сільських школах. Юному випускникові учительської семінарії здавалось, що народний учитель може визволити селянство з темряви неучтва, підготувати його до кращого, освітленого знаннями, і тому щасливого життя. Мріяв і сам згодом закінчити педагогічний інститут. Але вже протягом першого року вчителювання опинився у списках «мазепинців». У цей список Іван Юрченко потрапив за те, що тримав у себе «Кобзаря» Тараса Шевченка.

За любов до української літератури сільському вчителю Івану Юрченку у 1914 році загрожував арешт. Але замість цього у 1915 році його мобілізують до російської армії: триває Перша світова війна.

«Після призову, — відзначає І. Юрченко у своєму життєписі, — я переходив короткий військовий вишкіл і в ранзі прапорщика з Вінниці мене направлено на фронт у формації Лейб-гвардії Волинського полку, кинено у згрище світової пожежі як командира полкової розвідки. Тут довелося понюхати «фронтowego пороху» — Волинь, Ковель, Звеничє, Дикі Лани... Події розвиваються з карколомною швидкістю. Російська армія терпить поразки, морально розкладається. Цар проголосив «отречєніє от престолa» і в 1917 р. вибухає Лютнева революція в Росії. В армії я заявляю себе українцем, веду пропаганду серед солдатів-українців за створєння української національної бойової частини і разом зі своєю командою полкової розвідки, з українськими вояками, вливаємось в 24-й Корпус під командою генерала П. Скоропадського, де мені доручєно формувати сотню. За тиждєнь моя сотня разом з іншими сотнями полку у бойовій готовності зайняла стратегічні позиції і роззбрóила 2-й Гвардійський корпус російської армії. І раптом Центральна Рада дає наказ демобілізувати Український Корпус генерала П. Скоропадського... Що це — зрада? Саме тоді в мені буяла радість — нарешті сповнилась мрія про самостійне українське національне життя! Кожен з нас жив надією на організацію великої Української армії, бо як же Центральна Рада, очолєна профєсором М. Грушевським, скасувавши гєтьманат, не маючи війська, в небезпєці навали відступаючої російської армії, може взяти відповідальність за долю народу?! Муравйов використав цю історичну зраду в наступі на Київ, а в обороні столиці три сотні юнаків-патріотів під Крутами покляли своє життя... Я був у складі 350 старшин сильної бойової команди, що не потребувала підготовки, готової стати на прю з ворогом. До нашого постóю у Жмеринці надійшов заклик стати на боці Петлюри, перейти до лав війська Директорії, яке вступає в бої з панцерниками гєтьмана і йде до Києва. В Білій Церкві ми влилися в куринь Січових Стрільців під проводом полковника Євгена Коновальця. Наше військо мало подвійне завдання — обеззброювати німецькі ешелони, що йшли через Київ до Німєччини й тримати фронт проти відступаючого гєтьманського війська. І ось ми в Києві, проходимо по Хрещатику, а з вікон обстрілюють білогвардійці... Я дістав наказ від імені Директорії обеззброїти російських старшин в Кадетському корпусі — виконав це з честю».

Як видно з цього короткого огляду І. Юрченком власної участі у збройній боротьбі за незалежність України, його доля становила собою активну частку загальнонаціонального руху за визволення від російсько-більшовицької та російсько-монархічної окупації. Сільський учитель Іван Юрченко, сповнений надій на животворну силу освіти власного народу, не з власної волі одягнув у 1915-му році мундир ворожого до українських інтересів і прагнєнь війська Російської імперії. Позбавленого можливості промовляти до українських дітей їх рідною мовою, переслідуваного за українську книжку, вчителя Івана Юрченка прагнули ви-

користати на «гарматне м'ясо» для російської держави, що гамувала страх бути справедливо поділеною новими війнами. Замість українського слова й української книжки педагог опановує військове мистецтво, щоб з його допомогою захистити власний народ.

Новий, найбільш послідовний вияв збройного обстоювання незалежності Української держави, здійснений Симоном Петлюрою у першій чверті ХХ століття, перевершив двохсотлітній страх російської окупаційної свідомості перед іменем гетьмана Івана Мазепи. З цього часу «мазепинці», до яких раніше був віднесений учитель Іван Юрченко, одержали визначення «петлюрівців» — і знову, після поразки українського війська, ставали учителями на рідній землі.

Упевненість у важливості й необхідності учительської місії для власного народу в умовах російсько-більшовицької окупації переважили настійну потребу у самозбереженні. І. Юрченко з України не виїхав. Про це він пише: «Після поразки визвольних змагань я і з тавром «петлюрівця» не побажав залишати рідну землю, а натомість у 20-х рр. знову взявся за вчительство, організовував по селах драматичні гуртки — цю працю я вважав найкориснішою і найпочеснішою. Та мене ГПУ не залишало в спокої — допити, обшуки, труси в хаті, «профілактичні» арешти, тимчасові кількамісячні ув'язнення у Вінницькій в'язниці, пропозиції бути сексотом із загрозами вислати на Соловки. А тимчасом заборонено було жити вдома, вислано на Лівобережжя, де я спромігся дістати працю вчителя в найглухішому селі, але ж «неблагодійний» мусив постійно реєструватися в спецвідділі ГПУ».

Належить ще з'ясувати, в яких селах Лівобережжя, включаючи й Чернігівщину, протягом 20-х років нинішнього століття діяли, створені педагогом Іваном Юрченком, драматичні гуртки, в якому селі він був учителем.

У цілому ж вчительська доля Івана Юрченка підтверджує вибір найбільш активної і послідовної частини української інтелігенції 1917—1920 років, яка відчула, усвідомила і підтримала якнайповнішу відповідальність державотворчих зусиль Симона Петлюри цим справедливим прагненням українського народу.

Непоступливість І. Юрченка вимогам нової російсько-більшовицької влади виявилась у його особистій вчительській поведінці. Так, до організації голоду на початку 30-х років були залучені також вчителі і учні, які мали виводувати, де селяни зберігають не тільки зерно, але й сушню та маківки.

«Я старався відпекуватися, — згадує про цей період І. Юрченко, — але директор школи — комуніст застерігав: «Ой, не роби цього, зглянься над своєю родиною, бо це ж фронт... Ніхто нікому не вірить і не зважає на людські почуття». По дитсадках було суцільне жниво голодної смерті — діти брудні, обгиджені, як малі скелетики з роздутими животами. їх годували меленим насінням цукрового буряка. «Щасливе, радісне дитинство!» — чи не цинізм?! Це був «остатній, решітельний бой» з українським селянством...».

Та все ж І. Юрченко відмовився організувати учнів на вивідуння в односельців їх останніх запасів, не став робити цього й сам.

Така поведінка сільського вчителя призвела до того, що в лютому 1933 року він був заарештований. «І ось я в складі транспорту 800 в'язнів вже коло Архангельська, станції Плесецкая і Ємца, — відзначає І. Юрченко у своєму життєписі, — ми спрямовані на гасіння лісових пожеж і «на лісопавал». Тут в страшних умовах голоду й холоду щодня вмирало від виснаження 20–30 в'язнів. Годували солоною юшкою — «супом», а мучені спрагою засланці ковтали лід, бо води не давали... Я вижив один з небагатьох з нашого всього «транспорту», рятувався

бруслиною, клюквою і грибами, — після каторжної праці не лягав, а брався варити гриби з часником (його надсилала дружина), тим порятував і двох молодих хлопців. Напружував усю силу волі, щоб утекти з того пекла і задум утечі мені чудом удався, коли мене перевели на «снабженіє паровозов топлівом».

Таки «світ не без добрих людей» — дістав фальшивий паспорт і спрямувався в Донбас на шахти, де працював до початку Другої світової війни.

Втеча з концентраційного табору і, як наслідок, життя в Донбасі з підробленими документами, — все це не давало змоги з'явитись у рідному селі. Тільки у 1941 році, коли російсько-радянські загарбники відступили перед навалою загарбників німецько-фашистських, Іван Юрченко покинув шахтарську працю і пробрався до рідного села.

«...Я не впізнав свого села — на всьому були сліди руїни, — пише він. — З боєм довідався, що батько помер від голоду й поволокли його, разом з іншими, до якоїсь спільної могили — місця докладно ніхто не знав. Дружину змусили взяти розвід з «репресованим» під загрозою втрати вчительської праці, обох синів забрали до армії та й вони вже були відчужилися від «ворога народу». Осамітнений, пригноблений руйнацією власної родини, я повернувся до праці в школі, поборюючи господарські труднощі, а в 1943 р., з наближенням «червоних» гнобителів і руйнівників мого життя, виїхав на еміграцію. Так проминула половина мого життя».

Що ж змусило Івана Юрченка прийняти рішення про від'їзд з Батьківщини? Як видно з наведеної ситуації — пряма очевидність смерті, яку несли з собою російсько-радянські загарбники під личиною «визволителів». До цього ж — ні тавро «петлюрівця», що дало підставу для допитів, обшуків, трусів, арештів і кількомісячних ув'язнень органами ДПУ, ні організований владою голодомор, ні арешт і вивезення до Архангельського концтабору, ні руйнування родини, — ніщо не мало достатньої сили, щоб змусити цю мужню людину залишити рідний край. Отже, перед колишнім сотником Петлюрівського війська, 46-річним сільським учителем Іваном Юрченком постала дилема: близька смерть на рідній землі від ворога чи життя на чужині, звідки — хто не мріяв тоді про швидкий розпад СРСР? — судитиметься повернення на Україну.

Іван Юрченко обирає життя. «Еміграція — це був шлях у невідоме, — згадує І. Юрченко. — В Німеччині працював у фермера до середини 1945 р., дивувався високим урожаем, продуктивності господарства на тій малородючій землі — це була невтомна праця, угноєння і машини. Мимоволі думав — от би нам того досвіду в незалежній Україні, на нашому черноземі! Після скінчення війни тисячі чужоземних робітників почали організовуватися в табори «для переміщених» т. зв. ДіП. І ось я в таборі недалеко Гамбургу, серед 3-х тисяч українців, беруся за організацію школи для дітей — це моє невсипуще покликання, а чужі діти стають мені рідними. Доля усміхається мені — я здружуюся з повдовілою жінкою Валентиною, закладаю нову родину і турботи про неї виповнюють моє життя.

Америка. Через 5 років, в 1950 р., починається новий етап життя — я з дружиною і 3-х річною донечкою емігруємо до Америки, пливемо кораблем до Нью-Йорку. Ступаємо на Нову Землю без гроша в кишені, заробляємо важкою фізичною працею й поволі стаємо на ноги. Я мрію про організацію суботньої української школи і в 1957 р. ця мрія здійснюється заходами Спільки Української Молоді, — до школи записується 108 дітей, в штаті 5 вчителів, а на другий рік вже є 160 учнів. На моїй відповідальності як директора школи укладання планів, про-

грам, а також підготовка дітей до виступів — декламацій, невеликих п'єс, співів колядок, щедрівок, веснянок тощо. Цей обов'язок я сполучаю із заробітковою працею на фабриці чи в шпиталі. В школі я викладав мову, українську літературу, історію України, в старших класах, надаючи особливої ваги розмовній, усній мові у дітей, яких владно поглинало англомовне середовище. В 1966 році, після 9-ти років директорства в Школі українознавства Спілки Української Молоді в Нью-Йорку з 212 учнями у 8-ми класах я передав її своїй заступниці, бо наша родина вирішила виїхати в м. Ютику, на північ штату, де жив син дружини. Тут я також взявся за організацію школи при православній церкві і провадив її два роки по суботах, а також разом з дружиною ми влаштовували дитячі вистави, виступи на Шевченкові роковини тощо. Змушені родинними обставинами, в 1968 р. ми повернулися до Нью-Йорку, де дружина мала працю, а я продовжував вчителювати — два роки викладав мову й історію України в «моїй» школі Спілки Української Молоді, а потім 4 роки в українській школі при Католицькій церкві.

Коли мені вже добігало до 80-тки, ми виїхали до м. Йонкерсу, на північ від Нью-Йорку, де жила дочка з родиною — ми вже мали 2-х внуків. На новому місті я включився, в міру сил, у виховну працю Спілки Української Молоді, допомагав у підготовці сценічних виступів, а також був запрошений до Школи українознавства при католицькій церкві, де впродовж 2-ох років викладав мову й історію України. Назагал, перебуваючи на еміграції, я віддав понад чверть століття педагогічній і виховній праці — учив дітей любити рідну мову й Україну — на чужині».

Як відзначає дружина Івана Юрченка — Валентина Юрченко, — «На цьому й обриваються спогади мого чоловіка, Івана Юрченка. Він поважно захворів на рака легень і помер при повній свідомості 29 грудня 1983 р. на 87-му році життя. На панахиді прощали його з вдячністю за працю колеги і члени Спілки Українсько? Молоді. Похований на православному цвинтарі Св. Андрія Первозванного в м. Саут Бавнд Брук, стейт Нью-Джерсі».

Народний учитель, на короткий час збройної боротьби за незалежну Українську державу — петлюрівський сотник Армії УНР, вчитель, засновник і директор українських шкіл у Німеччині та Сполучених Штатах Америки, викладач української мови, літератури та історії України, керівник дитячих драматичних гуртків, — ось основне спрямування життєвих сил, що їх докладав Іван Юрченко заради служіння своєму народові.

Газета «Свобода», що видається в Нью-Йорку, 4 квітня 1964 року подала матеріал про І. Юрченка під заголовком «Визначні працівники». У статті було відзначено: «Проф. Іван Юрченко, уроженець Великої України, у Визвольних Змаганнях був старшиною Української Армії. Під час більшовицької окупації до другої світової війни був багато разів арештовуваний та жорстоко переслідуваний».

Як довголітній педагог, опинившись на еміграції, проф. І. Юрченко негайно береться до праці, і незабаром стає директором народної школи в таборі Гейденав у Німеччині, також активно включається в українське громадське життя, допомагаючи при тому у виховній роботі СУМу.

Приїхавши з ЗДА, проф. І. Юрченко включається в українське громадське життя в Нью-Йорку. Працює як провідний член ООЧСУ, як голова Виховної Ради при середку СУМу в Нью-Йорку, як голова Батьківського Комітету, а в 1957-му році стає першим директором Школи Українознавства при цьому ж Осередку.

Тепер ця школа має 8 класів, 7 учителів і працює дуже справно, а її директор проф. І. Юрченко втішається великою популярністю».

Ці матеріали про І. Юрченка надіслала на Батьківщину його дружина — українська письменниця Валентина Юрченко, що нині мешкає у м. Йонкерсі біля Нью-Йорка. У 1997 році їй було прийнято до Спільки письменників України як автора значного літературного доробку для дітей — оповідань, новел, повістей, видрукованих в періодиці США та України, збірки «Веселі цвіркуни». Їй іде 87-й рік, але письменниця продовжує літературну працю, упорядковує написане чоловіком.*

Спогад сотника Армії УНР Івана Юрченка, записаний ним вже на еміграції, його дружина ласкаво погодилась передати нам.

БОЙОВИЙ ЕПІЗОД

(Спогад)

Зима. Грудень. Мороз тріщить, довкола завали снігу. Ми на Чернігівщині, близько Києва. Розвідка доносить прикру вістку — прорвалися більшовицькі полки. Курінь Січових Стрільців, на чолі з полк. Кучабським, має стримати большевицьку навалу. В його курені й моя сотня у передовій лаві. Большевики обсіпають нас гарматним і кулеметним вогнем, а ми на рівній площині, у невідгданій позиції. Але збити ворожий наступ конче потрібно.

Перша й друга лава наших стрільців лягли в сніг, — під шалений ворожий обстріл підняти їх — це вірна смерть. Большевики вже зайняли село і ліс, що біля нього, — віддаль не більше одного кілометра. Раптом із заду хтось гукнув: «Вперед! Слава Україні!» і вмить у шаленому пориві всі знялися і рушили на ворога, пробігли цей кілометр до села й несподіваною, відчайдушною атакою вибили ворога з села... Розбігся большевицький полк і ми зайняли село, — перемерзлі, голодні, дещо поранені.

Розташувалися по хатах, обігрілися, перекусили. Вже смеркло, насувалася ніч. Наша частина мусила розставити варту і нав'язати зв'язки із сусідніми сотнями. Але розвідка донесла, що на нас іде 2-й большевицький полк, що підібрав, мабуть, розпорошені частини 1-го...

Події розвивалися з неймовірною швидкістю, — пекло сумніння питання: ХТО МІГ ЗРАДИТИ НАС, пов'язатися так скоро з большевиками і повідомити їх про наш обмежені, знекровлені сили? Хто міг накликати на нас нову навалу?..

В моїй уяві постала зразу постать Максима Білика. Його поведінка була мені чомусь підозрілою...

...Більшовики оточили нас, частину взяли в полон, а старшин брали на розстріл. Взяв і мене один кіннотник і сказав, що мусить вести «до штабу». Я знав, що він виведе мене за село в степ і там розстріляє, але думаю собі — «може доля змилується наді мною і мені пощастить утекти».

Обшарпаний червоноармієць, мій конвойний, вивівши мене за село, зажадав, щоб я віддав йому свій одяг старшинський, чоботи й шапку: «Бачиш ти який шиковний, а я ось у якому дранті!» — сказав він українському, додавши кілька нецензурних слів.

* ПРИМІТКА: При підготовці цієї статті були використані матеріали із особистих архівів: української письменниці Валентини Юрченко, що зберігаються в помешканні родини Юрчнків у м. Йонкерс штату Нью-Йорк, США; учасника партизанського руху і громадянської війни на Чернігівщині Петра Точоного, що зберігаються в Державному архіві Чернігівської області.

— О, так ти мій земляк, українець, — сказав я йому, — чого ж ти мене за ворога маєш? У нас з тобою одна мати-Україна!, — скидаючи чоботи говорив я йому.

— Та як же ти не ворог, як ти за поміщиків і за буржуїв воюєш, а наша Червона армія хоче всіх їх знищити, щоб усі рівні були під советською владою — вона й землю селянам усім дасть, від поміщиків відбере... Ну, не розводь мені отут петлюрівську агітацію і всякі теревені, — скидай усе й шапку давай, а моє барахло можеш одягнути...

— Та я увесь одяг тобі віддам, — кажу я, — тільки ти помиляєшся, якщо думаєш, що ми за багачів воюємо. Ми хочемо, щоб наша Україна була самостійна, як от чи Росія, чи Польща, чи Болгарія, щоб ми своєю українську владу мали...

— Ну, я про це не знаю, може ти й брешеш. Але ти не бійся, я тебе стріляти не буду, хоч ти й петлюровець, сукин син, але все-таки земляк. Перевдягнися та я одведу тебе у штаб, де всі ваші пленні, — там нехай розбираються. А ти скажи, що рядовим був...

Так оминув я розстрілу і обшарпанним до невпізнання попав у гущу своїх полонених українців, яких із штабу перевели до в'язниці, а потім відправили до Орла, в Росію.

...З Орла мені пощастило втекти і знову приєднатися до своїх військових частин.

